

Kurgans, The Common Heritage of Eurasia: Excavation at Qieh-Boynou Kurgan

Morteza Khanipour¹ , Afshin Akbari²

Abstract

Burial practices are an integral part of cultural and material heritage of humans, varying significantly across regions and eras. However, certain burial methods have transcended specific regions and periods. Given that burial methods reflect the beliefs, thoughts, and culture of societies and studying them thoroughly can help reconstruct the cultural evolution of ancient communities. One such widespread burial method is Kurgan, a practice observed from China to Europe, representing a common heritage across Eurasia. Archaeological surveys in Iran have revealed that this burial method was common in northwestern Iran during the 2nd millennium BC. The construction of the Ahmadbiglou Dam in Meshginshahr led to the identification of several kurgans, among them the Qieh-Boynou Kurgan is of immense importance. The rescue excavation of this site was assigned to the author of this article in 2020. The objective was to document and salvage the archaeological remains and finally resulted in the identification of six burials. This article aims to discuss the cultural characteristics of this region during the 2nd millennium BC based on the excavated findings. The Qieh-Boynou Kurgan comprises a primary burial with a large stone structure, surrounded by several simple pit burials. Relative comparison of the ceramics suggests this cemetery dates back to the mid-2nd millennium BC.

Keywords: Northwest of Iran; Meshginshahr; Bronze Age; Iron Age; Kurgan; Burial.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
رتال جامع علوم انسانی

¹ Silk Road International University of Tourism and Cultural Heritage, Samarkand, Uzbekistan (Corresponding Author).

 Khanipour.m@ut.ac.ir

² MA in Archaeology, University of Tehran, Tehran, Iran.

Article info: Received: 11 April 2024 | Accepted: 26 May 2024 | Published: 1 July 2024

Citation: Khanipour, Morteza; Akbari Afshin. (2024). "Kurgans, The Common Heritage of Eurasia: Excavation at Qieh-Boynou Kurgan". *Caspian*, Vol. 1 (2): 35-54.

<https://doi.org/10.22034/cj.2024.488262.1009>

Introduction

Archaeology of death and cemetery studies play a crucial role in understanding the belief and ideologies of ancient people. Over the past two centuries, with the establishment of archaeology as a scientific discipline, the study of cemeteries has perhaps been the most common method for understanding the social structure and characteristics of ancient communities (Dark, 1995). Burial practices directly reflect the belief and ideologies of the people of each era (Khanipour and Kavosh, 2022), and studying them can reveal their perspectives about death and afterlife. From the Late Chalcolithic to the Iron Age, the kurgan burial method was widely used across Eurasia. Maria Gimbutas first introduced the term “kurgan” in archaeology to describe this burial method (Gimbutas, 1956). In Iran, Muscarella first excavated kurgans in Segirdan (Muscarella, 1969; 1971). Charles Burney later identified several kurgans in Ardabil (Ingraham & Summers, 1979). Over the past three decades, many Iranian archaeologists have excavated numerous kurgans, with professor Alireza Hejebri Nobari being a pioneer in kurgan studies in northwest Iran. Many theses and dissertations have been supervised by him in this field. The authors of this article, having been introduced to the kurgan culture through his archaeological work, are pleased to dedicate the results of the Qieh-Boynou kurgan excavation in this collection of scientific papers honor of Professor Nobari.

Qieh-Boynou Kurgan or Ahmadbiglou 10 site

During the course of the construction of

the Ahmadbiglou Dam in Meshginshahr, several archaeological sites could have submerged in the reservoir. Therefore, in a joint project between the Research Institute of Cultural Heritage and Tourism and the Ardabil Regional Water Authority, rescue operations were conducted in the dam's catchment area. Heidarian's survey in 2008 led to the identification of 12 sites, ranging from the Middle Paleolithic to the Islamic period (Heidarian, 2017: 7). Following the survey, the Iranian Center for Archaeological Research prioritized several endangered sites for rescue excavations, including Ahmadbiglou 10 or the Qieh-Boynou Kurgan. The excavation was assigned to the author of this article and conducted in the fall of 2020. The Qieh-Boynou Kurgan is located north of Ahmadbiglou village, in the Meshginshahr County, Ardabil Province (Fig. 1). During Heidarian's survey, the site was identified as a cemetery based on the exposed burial structure (Heidarian, 2017: 12). At the start of the excavation, stone remnants of the burial were visible, leading to the cleaning and documentation of the burial structure and the excavation of potential additional burials by opening two trenches in the eastern part of the site. Due to the absence of surface materials in other parts of the site, several test trenches were dug in various areas to identify any cultural deposits or graves. Two trenches measuring 10x10 meters and 9x10 meters in the eastern part, one test trench measuring 12x1.5 meters, and four test trenches measuring 1.5x3 meters (Fig. 3) were excavated.

Methodology

The excavation utilized the contextual

method, where each architectural structure and soil layer with distinct texture, color, density, or cultural data was considered a new context. Different contexts were excavated simultaneously to prevent mixing of data, using different numbers to distinguish them. The contexts in Trench 1 started from 101, and those in Trench 2 from 201. To accurately record cultural finds, a registry number (RN) system was used for each find in each context.

Discussion

Archaeological excavations of kurgans show that burial gifts were commonly placed in graves. However, illegal excavations at Qieh-Boynou cemetery likely took away burial gifts from the main grave. The excavation revealed that few gifts were placed in the graves surrounding the main grave. Archaeological finds included pottery (Fig. 10 and 11; Table 1), a bronze pin, and animal and human bones. Numerous sherds were found in Trenches 1 and 2, possibly as grave goods that were broken during illegal excavations.

The sherds, categorized by fabric color into red, gray, and gray-black, were mostly undecorated, with few featuring incised, applied, burnished, or polished decorations (Fig. 7 and 8). One sherd was decorated with incised patterns filled with white material. The absence of settlement evidence near the cemetery suggests it belonged to the nomadic people.

Conclusion

The excavation of Qieh-Boynou Kurgan revealed a main grave, three relatively intact burials, and two destroyed burials. The main burial was a large stone structure surrounded by several simple pit burials with no accompanying cultural objects. Due to the lack of absolute dating in the western Caspian Sea region for 2nd millennium BC sites, a precise dating is challenging. However, comparing the pottery and burial structures with sites like Shahryari, Buyniyugun, and Zardkhaneh suggests it is related to the late Bronze Age or Iron Age I.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

گورته، میراث مشترک اوراسیا: کاوش در گورته قیه‌بوینو

مرتضی خانی‌پور^۱، افشین اکبری^۲

چکیده

تدفین بخشی از فرهنگ معنوی و مادی انسان‌ها بوده که در هر منطقه و هر دوره ویژگی‌های متفاوت داشته است اما برخی از شیوه‌های تدفینی فراتر از یک منطقه و یا یک دوره مورد استفاده بوده است. از آنجاکه نحوه خاک‌سپاری برخاسته از تفکرات، عقاید و فرهنگ جامعه است، با بررسی آنها می‌توان به بازسازی روند تکامل فرهنگی جوامع باستان پرداخت. گورته که ترجمه کورگان است، یکی از شیوه‌های تدفینی فراگیری بوده که در منطقه وسیعی از چین تا اروپا رایج بوده و از آن می‌توان به‌عنوان میراثی مشترک در منطقه اوراسیا نام برد. طی بررسی‌ها و کاوش‌های باستان‌شناسی صورت گرفته در ایران مشخص شده که در مناطقی از شمال‌غرب ایران نیز در هزاره دوم پم این شیوه تدفینی رایج بوده است. در پی احداث سد احمدبیگللو در شهرستان مشگین‌شهر چندین گورته شناسایی شد که گورته قیه‌بوینو یکی از آنهاست. کاوش نجات‌بخشی این محوطه در سال ۱۳۹۹ به نگارنده اول این مقاله سپرده شد. هدف از کاوش، نجات‌بخشی آثار و مستندنگاری بود که در نتیجه یک قبر کلان‌سنگی و بقایای پنج تدفین در کنار آن شناسایی شد. در این مقاله سعی بر آن است تا براساس یافته‌های به‌دست آمده از کاوش با شاخصه‌های فرهنگی این منطقه در هزاره دوم پم پرداخته شود. این گورته شامل یک تدفین اصلی با ساختار کلان‌سنگی بوده که در اطراف آن چندین تدفین به‌صورت ساده‌چاله‌ای دفن شده است. با مقایسه نسبی سفال‌های به‌دست آمده می‌توان اواسط هزاره دوم پم را برای تاریخ‌گذاری این گورستان پیشنهاد داد.

واژه‌های کلیدی: حوزه فرهنگی شمال‌غرب، مشگین‌شهر، عصر مفرغ، عصر آهن، گورته، تدفین.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

^۱ دانشگاه بین‌المللی گردشگری و میراث فرهنگی راه ابریشم، ازبکستان. Khanipoor.m@ut.ac.ir

^۲ دانش‌آموخته کارشناسی ارشد باستان‌شناسی دانشگاه تهران، تهران، ایران.

مشخصات مقاله: تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۱/۲۳ | تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۳/۶ | تاریخ انتشار: ۱۴۰۳/۴/۱۱

استناد: خانی‌پور، مرتضی؛ اکبری، افشین. (۱۴۰۳). گورته، میراث مشترک اوراسیا: کاوش در گورته قیه‌بوینو، کاسپی، سال ۱، شماره ۲: ۳۵-۵۴.

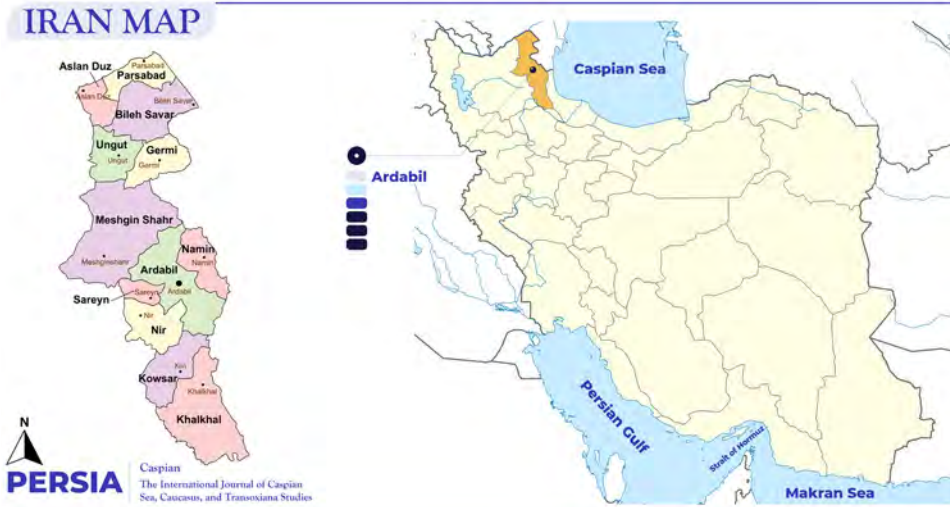
مقدمه

باستان‌شناسی مرگ و بررسی گورستان نقشی مهم در شناخت باورها و اعتقادات جوامع گذشته دارد. در دو سده اخیر که علم باستان‌شناسی جایگاهی در دانش بشری یافته، شاید مطالعه گورستان‌ها متداول‌ترین روش در شناخت ساختار و مشخصات اجتماعی جوامع گذشته بوده است (Dark, 1995)، روش خاکسپاری و تدفین مردگان به‌طور مستقیم برخاسته از عقاید و باورهای مردمان هر عصر بوده (خانی‌پور و کاوش، ۱۴۰۱) که با مطالعه آن می‌توان به عقاید مردمان گذشته درباره مرگ و زندگی پس از مرگ دست یافت. از اواخر دوره مس و سنگ تا عصر آهن شیوه تدفینی در مناطق وسیعی از اوراسیا استفاده می‌شده که در باستان‌شناسی به نام کورگان معروف است. ماریا جیمبوتاس برای نخستین بار در باستان‌شناسی جهت نامیدن شیوه‌ای از تدفین از اصطلاح کورگان (Gimbutas, 1956) استفاده کرد که به معنی گورته است. در واقع گورته‌ها به‌صورت برجستگی‌هایی تپه‌مانند هستند که به‌احتمال بنا به اهمیت، شخصیت و مقام اجتماعی فرد دفن شده، ابعاد و ارتفاع آنها با یکدیگر متفاوت است. طی بررسی‌ها و کاوش‌های باستان‌شناسی صورت گرفته در چند دهه گذشته تعداد زیادی گورته از چین، آسیای مرکزی، روسیه، قفقاز (Smith et al., 2003; 2009; Belli, and Konyar, 2003; Özfirat 2012); (Badalyan et al. 2003) آناتولی و اروپا (Rolle and Murzin, 1991) (2018) شناسایی شده است (Gimbutas, 1992) که از دوره مس‌سنگی (Museyibli, 2008; Mongait) (1977) تا دوره مفرغ و آهن تاریخ‌گذاری شده‌اند (Rubinson, 1977) اما می‌توان هزاره سوم و دوم پم را دوره رواج این شیوه تدفینی دانست (Sagona, 2004). پژوهش‌های باستان‌شناسی نشان می‌دهد که این شیوه تدفینی در بخش‌هایی

از حوزه فرهنگی شمال غرب نیز رایج بوده است. نخستین بار در ایران ماسکارالا گورته‌ای را در سه‌گیردان کاوش کرد (Muscarella, 1969; 1971) که آن را تومولوس نامید. پس از او چارلز برنی گورته‌های متعددی را در اردبیل شناسایی کرد (Ingraham & Summers, 1979)، طی سه دهه گذشته از سوی باستان‌شناسان ایرانی گورته‌های اردبیل (حصاری و علی‌یاری، ۱۳۹۱)، شهریری (هژبری نوبری و دیگران، ۱۳۹۹)، لاریجان (هژبری نوبری، ۱۳۸۷)، بوینیوغون (پورفرج، ۱۳۹۱)، خرم‌آباد مشگین‌شهر (رضالو و آیرملو، ۱۳۹۳)، خانگاه گیوان (زبان‌بند و دیگران، ۱۴۰۱)، قیزیل قیه (حاجی‌زاده، ۱۳۹۳)، ورزقان (ناصری صومعه و دیگران، ۱۴۰۰)، زردخانه اهر (کاظم‌پور، ۱۳۹۳)، کورگان‌های قره‌داشلی (طایفه قهرمانی، ۱۳۹۸) و فخرآباد (عبداللهی و دیگران، ۱۳۹۸) (Abdollahi et al., 2024) کاوش شده است. در بین باستان‌شناسان ایرانی می‌توان دکتر علیرضا هژبری نوبری را پیشرو در زمینه مطالعات باستان‌شناسی مربوط به فرهنگ کورگان دانست. طی چند دهه گذشته ایشان چندین گورته را در شمال غرب ایران شناسایی و کاوش کرده و پایان‌نامه و رساله‌های متعددی زیر نظر ایشان نگاشته شده است. از آنجاکه نگارندگان به‌واسطه فعالیت‌های باستان‌شناسی ایشان با اصطلاح و فرهنگ کورگان آشنا شده‌اند، باعث خرسندی است تا نتایج کاوش در گورته قیه‌بوینو در مجموعه مقاله‌های پاسداشت علمی ایشان منتشر شود.

گورته قیه‌بوینو یا احمدیگلو ۱۰

در پی ساخت سد احمدیگلو شهرستان مشگین‌شهر، محوطه‌های مختلفی در دریاچه سد غرق خواهند شد، به همین دلیل در پروژه مشترک بین پژوهشگاه میراث فرهنگی و گردشگری و

تصویر ۱. ایران و موقعیت جغرافیایی مشگین‌شهر و محوطه احمد بیگلو ۱۰ یا گورتپه قیه‌بوینو
 Fig. 1. Iran and Location of the Meshgin Shahr and Ahmadbeiglou 10 Site or Qieh-Boynou
 (Adapted by Caspian from a Map from Wikimedia Commons under a Creative Commons Licence CC BY-SA 4.0)

مشکین‌چای از دامنه‌های شمالی کوه سبلان در ۲۳ کیلومتری جنوب‌غربی مشکین‌شهر سرچشمه گرفته با شیب تندی به‌سوی شمال جریان یافته و سرانجام در ۵/۵ کیلومتری شمال‌غربی کوه ایلانی داغ به اهرچای می‌پیوندد. گورتپه قیه‌بوینو به شکل بیضی بوده که بیشترین طول آن با جهت شرقی-غربی ۵۵ متر و بیشترین عرض آن با جهت شمالی-جنوبی ۳۳ متر است (تصویر ۲). با توجه به واقع شدن در محدوده آبگیری سد احمدبیگلو و اهمیت یافته‌های این محوطه، کاوش نجات‌بخشی با هدف به‌دست آوردن اطلاعات باستان‌شناختی صورت گرفت.

کاوش در گورتپه قیه‌بوینو

طی بررسی باستان‌شناسی که توسط حیدریان صورت گرفت با توجه به ساختار گوری که براساس کاوش غیرمجاز نمایان شده بود این محوطه به‌عنوان گورستان ثبت شده بود (حیدریان، ۱۳۸۷؛ ۱۳۹۶: ۱۲). در زمان شروع کاوش نیز

سازمان آب منطقه‌ای استان اردبیل، عملیات نجات‌بخشی در حوضه آبرگیر سد مذکور انجام پذیرفت. محمود حیدریان محدوده سد را در سال ۱۳۸۷ بررسی کرد که به شناسایی ۱۲ اثر از دوره پارینه‌سنگی میانی تا اسلامی منجر شد (حیدریان، ۱۳۹۶: ۷)؛ پس از بررسی، پژوهش‌کننده باستان‌شناسی چند محوطه در معرض خطر نابودی را در اولویت کاوش‌های نجات‌بخشی قرار داد، یکی از محوطه‌های انتخاب شده جهت گمانه‌زنی و کاوش، احمدبیگلو ۱۰ (نام محوطه طی بررسی حیدریان) یا گورتپه قیه‌بوینو^۱ بود. این محوطه جهت کاوش به نگارنده اول این مقاله سپرده شد که کاوش آن در پاییز ۱۳۹۹ صورت گرفت.

گورتپه قیه‌بوینو در شمال روستای احمدبیگلو، بخش مرکزی شهرستان مشگین‌شهر استان اردبیل (تصویر ۱) و به خط مستقیم ۱۰ کیلومتری غرب شهر مشگین‌شهر واقع شده است. این گورتپه بر تراس غربی رودخانه مشکین‌چای قرار دارد،

^۱ مردم محلی روستای احمدبیگلو محدوده این گورتپه را قیه‌بوینو می‌نامند.

تصویر ۲. نمای کلی گورته قیه‌بوینو و موقعیت آن نسبت به سد احمدبیگللو
 Fig. 2. General View of Qieh-Boynou and Ahmadbeiglou Dam

پیش‌از‌می‌لاد، شناخت شیوه‌های تدفینی، ساختار قبور و مستندنگاری آنها، مطالعه استخوان‌های انسانی و حیوانی.

در کاوش صورت گرفته در این فصل، از روش کانتکتست در حفاری استفاده شد. روش کانتکتست بدین صورت بود که هر سازه معماری و لایه خاک که دارای بافت، رنگ، تراکم یا داده‌های فرهنگی کاملاً متفاوت و متمایز از لایه قبلی بود، کانتکتست جدید در نظر گرفته می‌شد. کانتکتست‌های مختلف براساس بافت خاص خود، دارای اندازه، ضخامت و ابعاد مختلفی هستند و سعی شد که حتی الامکان به‌صورت هم‌زمان در کانتکتست‌های گوناگون، برای جلوگیری از به‌هم ریختگی داده‌های آنها، کاوش صورت نگیرد. از شماره‌های متفاوتی برای نشان دادن کانتکتست‌های مختلف استفاده شد، به‌دلیل آنکه ترانسه ۱ اولین ترانسه‌ای بود که در این محوطه کاوش شد، شماره کانتکتست‌های آن نیز از ۱۰۱ شروع شد و شماره کانتکتست‌های ترانسه ۲ از ۲۰۱ شروع شد. برای ثبت و ضبط دقیق یافته‌های

بقایای سنگی گور نمایان بود که جهت پاکسازی و مستندنگاری سازه گور مذکور و همچنین شناسایی و کاوش گورهای احتمالی دو ترانسه در بخش شرقی محوطه ایجاد و کاوش شد. با توجه به نبود یافته سطحی در سایر بخش‌های محوطه تصمیم بر آن شد چند گمانه طولی در بخش‌های مختلف ایجاد شد تا در صورت برخورد با گور یا نهشته‌های فرهنگی ابعاد ترانسه گسترش یابد؛ جهت نیل به اهداف کاوش دو ترانسه با ابعاد ۱۰×۱۰ متر و ۱۰×۹ متر در بخش شرقی محوطه و ۱ گمانه با ابعاد ۱۲×۱/۵ متر و ۴ گمانه با ابعاد ۱۱/۵×۳ متر (تصویر ۳) جهت شناسایی احتمالی نهشته‌های فرهنگی سایر بخش‌های محوطه ایجاد و کاوش شد. از آنجاکه در وهله اول با توجه به نجات‌بخشی بودن این کاوش، هدف به‌دست آوردن بیشترین اطلاعات از محوطه‌ها قبل از غرق شدن در زیر آب بود، گروه کاوش اهداف علمی دیگری را مدنظر قرار داد که عبارت بودند از گاهنگاری نسبی و مطلق محوطه، شناخت فرهنگ‌های منطقه در طول هزاره دوم

تصویر ۳. ترانشه‌ها و گمانه‌های کاوش شده

Fig. 3. Overview of Trenches and Test Trenches

شماره‌های دو تا چهار نامگذاری شدند و ساختار گور اصلی (گور یک) خواناسازی و مستندنگاری شد. ساخت گور به این صورت بود که در ابتدا فضایی را به عمق حدود ۱۲۰ سانتی‌متر گود کرده سپس با تخته‌سنگ‌های بزرگ اطراف آن، دیوارهایی ساخته شده و پشت دو دیوار شمالی و جنوبی را با قلوه‌سنگ پر کرده‌اند و سقف آن را نیز با تخته‌سنگ‌های بزرگ پوشانده‌اند و سپس از سمت ضلع غربی یا شرقی تدفین را در این گور انجام داده‌اند. سه گور دیگر به‌دست آمده از نظر نوع معماری کاملاً متفاوت با گور شماره یک بود؛ برای تدفین در این گورها، بستر طبیعی را حدود ۱۵ سانتی‌متر گود کرده و متوفی را با جهت شرقی-غربی و رو به جنوب دفن کرده‌اند و روی برخی تخته سنگ‌هایی قرار داده بودند. دو گور شماره‌های دو و سه تقریباً سالم به‌دست آمد اما بخشی از پاهای تدفین شماره چهار (تصویر ۶) طی حفاری غیرمجاز از بین رفته بود. از سه تدفین به‌دست آمده هیچ یافته فرهنگی به‌دست نیامد و

فرهنگی مختلف براساس کانتکست‌های متفاوت و تاریخ‌های مختلف، از روش شماره ثبتی (Reg- istry Number یا به اختصار RN) برای هر یافته استفاده شد، بدین‌صورت که به هر یک از یافته در هر کانتکست شماره مختلف و مشخصی داده می‌شد.

ترانشه یک

در سمت شمال‌شرق ترانشه یک، بقایای ساختار گوری نمایان بود که نشان می‌داد در این بخش از محوطه، گور سنگی وجود داشته که حفاران غیرمجاز آن را غارت کرده بودند؛ از آنجاکه شناسایی سازه معماری چنین گورهایی از اهمیت زیادی برخوردار است، ترانشه یک با ابعاد ۱۰×۱۰ متر (تصویر ۴ و ۵) در شمال‌شرق محوطه ایجاد شد که علاوه‌بر مستندنگاری سازه گور مذکور، تدفین‌های احتمالی اطراف آن نیز شناسایی شود. با کاوش در این ترانشه سه تدفین انسانی از نوع ساده چاله‌ای شناسایی شد که با

تصویر ۴. عکس هوایی ترانشه یک

Fig. 4. Aerial Photo of Trench 1

تنها از نهشته‌های اطراف گورها قطعات سفال به‌دست آمد. تدفین شماره دو در سمت جنوب ترانشه و بین تدفین‌های شماره یک و سه قرار دارد. تدفین فوق از نوع ساده چاله‌ای بوده که دارای جهت غربی-شرقی بوده، سر متوفی در سمت شرق و متوفی را بر شانه چپ و رو به جنوب دفن کرده‌اند. دست‌ها بر سینه با زاویه و پاها نیز به‌صورت کاملاً جمع شده در کنار لگن قرار دارد. استخوان‌های اسکلت کاملاً فرسایش یافته به‌طوری‌که بسیاری از استخوان‌های ریز و نرم مثل استخوان‌های انگشت و دنده از بین رفته و تنها مجموعه و

استخوان‌های دست و پا باقی مانده هر چند استخوان‌های باقیمانده نیز به‌شدت فرسایش یافته و پوسیده‌اند. با توجه به مجموعه و دیگر استخوان‌ها به‌نظر می‌رسد که تدفین فوق متعلق به یک انسان کهنسال بوده است. تدفین شماره سه در سمت جنوب ترانشه یک قرار داشت. تدفین فوق از نوع ساده چاله‌ای بوده که دارای جهت غربی-شرقی بوده و سر متوفی در سمت غرب قرار دارد، متوفی را بر شانه راست و رو به جنوب دفن کرده‌اند. دست‌ها در جلو قفسه سینه با زاویه قرار داده شده و پاها نیز از زانو کمی به جلو خم شده است. با توجه به مجموعه و دیگر

تصویر ۵. نمای کلی ساختار گوریک

Fig. 5. General View of the Structure of Grave No. 1

باقی مانده است. در بالای سر و سمت جنوب دو قطعه قلوه سنگ وجود دارد که به احتمال بخشی از ساختار معماری گور بوده‌اند.

ترانشه دو

در سمت جنوب شرق محوطه و جنوب ترانشه یک، ترانشه دو با ابعاد 10×9 متر ایجاد و کاوش شد (تصویر ۷ و ۹). طی کاوش این ترانشه ۹ کانتکتست تشخیص داده شد که شامل نهشته فرهنگی، بقایای تدفین و حفاری‌های غیرمجاز است. طی کاوش بقایای دو اسکلت انسانی شناسایی شد که متأسفانه طی حفاری‌های غیرمجاز بخش‌های زیادی از آنها از بین رفته و تنها بخشی از ساق پای آنها به صورت برجا به دست آمد، سایر استخوان‌های اسکلت نیز در بین خاک حاصل از حفاری غیرمجاز قرار داشت. تدفین پنج در سمت شمال ترانشه دو قرار داشت. این تدفین در راستای تدفین‌های شماره

استخوان‌ها به نظر می‌رسد که تدفین فوق متعلق به یک خردسال بوده است.

با کاوش در منتهی‌الیه جنوب غرب و در دیواره جنوبی به بقایای اسکلت انسانی (تدفین شماره چهار) برخورد شد که نشان می‌داد ادامه آن در بازوی بین دو ترانشه قرار دارد، از این‌روی محدوده‌ای به ابعاد 50 سانتی‌متر در 200 سانتی‌متر از گوشه جنوب غرب دیواره مشخص و به ترانشه یک اضافه شد و این تدفین به‌طور کامل کاوش شد. تدفین فوق به‌صورت ساده چاله‌ای دفن شده که دارای جهت شرقی-غربی با ابعاد 90×50 سانتی‌متر بوده و سر در سمت غرب و رو به جنوب قرار دارد، متوفی بر شانه راست قرار داده شده، دست بر سینه و پاها از زانو کمی خم شده‌اند. با توجه به حفاری غیرمجازی که در اطراف این تدفین صورت گرفته ساختار احتمالی و بخشی از پای آن از بین رفته اما مجموعه، بخش‌ها، بخشی از دست و استخوان ران پا

تصویر ۶. تدفین انسانی شماره چهار
Fig. 6. Human Burial No. 4

تصویر ۷. نمای کلی ترانشه دو
Fig. 7. General View of Trench 2

غیرمجاز در اطراف آن پخش شده و تنها بخشی از استخوان‌های پای آن در محل تدفین باقی مانده بود. با توجه به بقایای موجود و همچنین وجود

۲ و ۳ ترانشه یک، قرار داشت که متأسفانه طی کاوش غیرمجاز صورت گرفته بخش‌های زیادی از آن تخریب و اسکلت آن در میان خاک حفاری

تصویر ۸. بقایای سنگچین گور شماره شش

Fig. 8. Remains of the Stone Arrangement of Grave No. 6

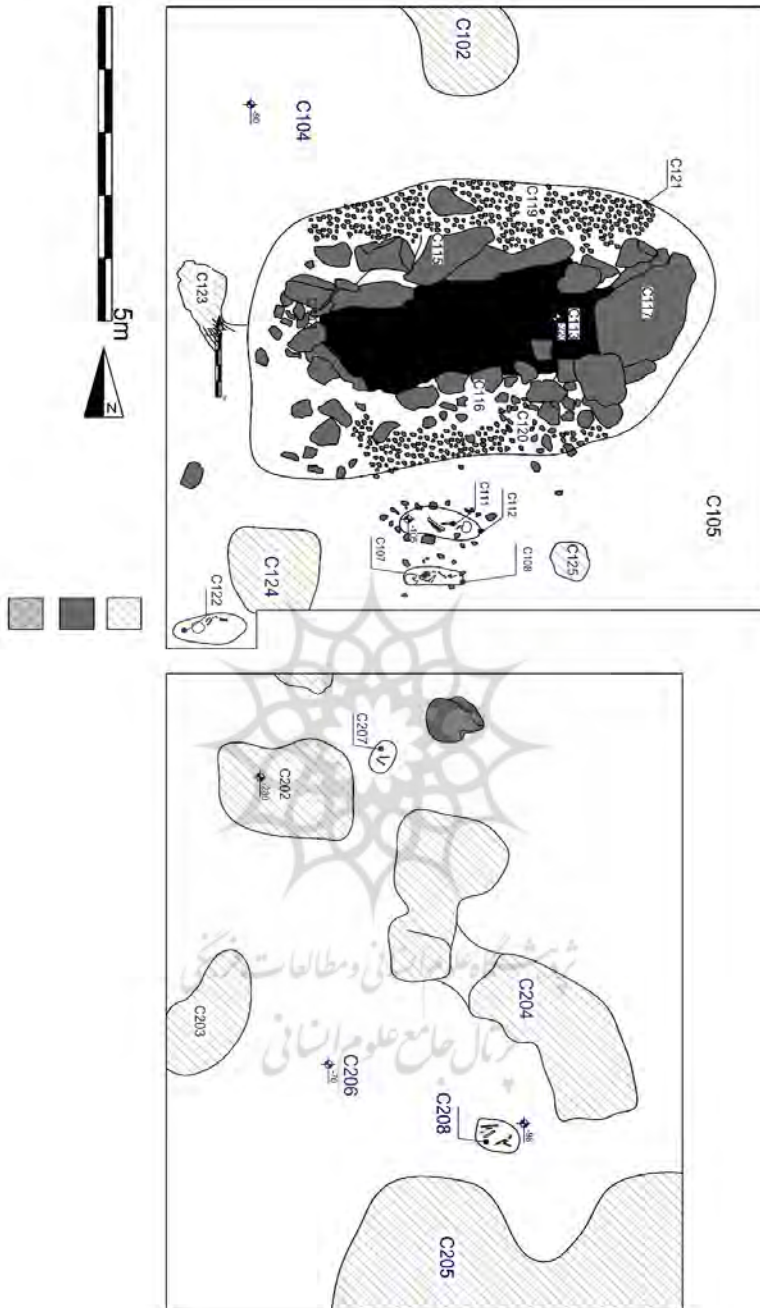
روی شانه راست قرار داشته که پاها از زانو تقریباً جمع شده بود. تدفین از نوع ساده چاله‌ای بوده که به احتمال بر آن تخته‌سنگ‌هایی قرار داشته که با حفاری غیرمجاز ساختار قبر تخریب شده است. با کاوش در بخش جنوبی ترانشه به یک ساختار سنگی برخورد شد که یک قطعه در سمت غرب با جهت شمالی-جنوبی و دو قطعه در سمت شرق با جهت شرقی-غربی قرار داشت و یک قطعه هم در سمت جنوب سه قطعه دیگر قرار داشت (تصویر ۸). با ادامه کاوش و برداشتن سنگ‌ها مشخص شد که سنگ‌های فوق بخشی از ساختار گور شماره شش بوده که متأسفانه با حفاری غیرمجاز ساختار گور کاملاً تخریب شده و سنگ‌های سازه در سمت جنوب تدفین رها شده است.

گمانه‌های سه، چهار، پنج و شش

از آنجاکه به جز بخش شرقی، بر سطح محوطه

چاله حفاری غیرمجاز در سمت غرب به نظر می‌رسد که تدفین فوق نیز مانند سایر تدفین‌ها دارای جهت شرقی-غربی بوده و سر متوفی در سمت غرب قرار داشته است. با توجه به حفاری غیرمجاز صورت گرفته ساختار گور به کلی از بین رفته و چاله گور قابل تشخیص نبود. در کنار استخوان‌های به دست آمده از حفاری غیرمجاز یک سنجاق مفرغی نیز به دست آمد که احتمال می‌رود مربوط به این تدفین بوده و در حفاری غیرمجاز از چشم حفاران دور مانده و به همراه استخوان‌ها درون خاک حفاری قرار گرفته بود.

طی کاوش در بخش جنوبی ترانشه دو بقایای یک تدفین انسانی (تدفین شش) به دست آمد که بخش‌های زیادی از آن تخریب شده بود. در کاوش بخشی از استخوان دست و ران و ساق پا به دست آمد با توجه به بقایای موجود به نظر می‌رسد که تدفین دارای جهت شمالی جنوبی بوده که سر متوفی در سمت جنوب و تدفین بر

تصویر ۹. پلان کلی ترانشه‌های ۱ و ۲

Fig. 9. Plan of Trenches 1 and 2

هیچ ساختاری مشخص نبود و با توجه به گورستان بودن محوطه، جهت شناسایی احتمالی قبور و تعیین تکلیف سایر بخش‌های محوطه، گمانه سه با عرض ۱۵۰ سانتی‌متر و طول ۱۲ متر با جهت

تصویر ۱۰. نمونه سفال‌های گوتبه قیه‌بونیو

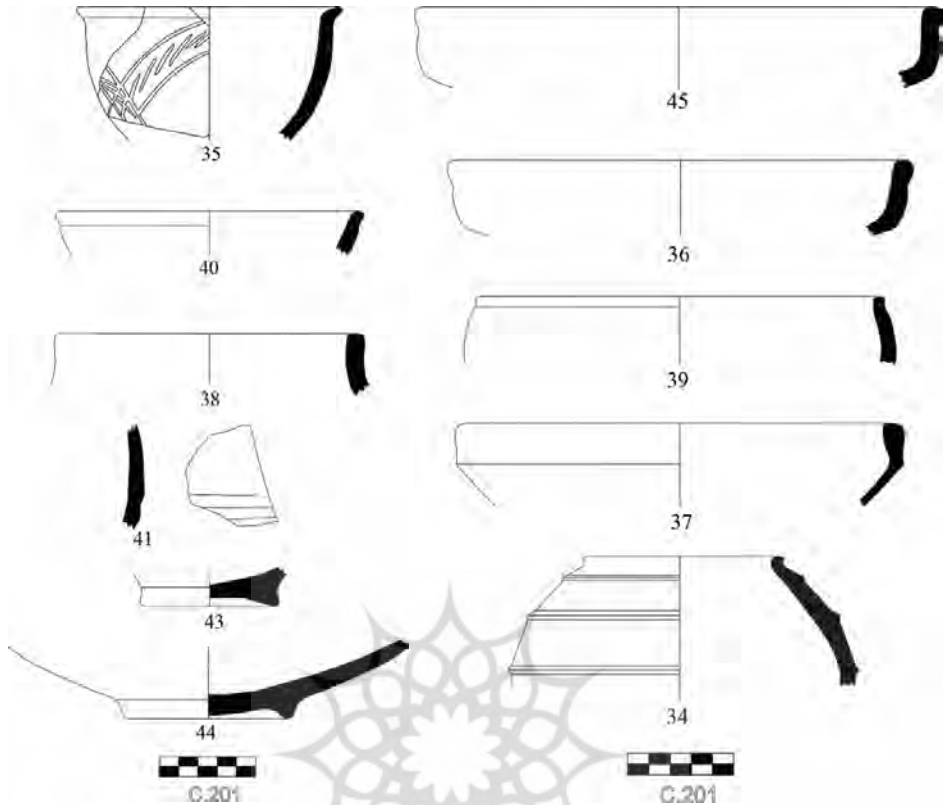
Fig. 10. Pottery from the Qieh-Boynou Kurgan

(تصویر ۱۰ و ۱۱؛ جدول ۱)، یک سنجاق مفرغی و استخوان‌های حیوانی و انسانی است. در کاوش در دو ترانشه یک و دو قطعات زیاد سفال به‌دست آمد که با توجه به شباهت سفال‌ها از نظر فرم، ضخامت، رنگ، آمیزه و پوشش درونی و بیرونی آنها به‌نظر می‌رسد این سفال‌ها بقایای ظروف سفالی یا به عبارتی هدایای گور بوده که در روند حفاری‌های غیرمجاز به‌طور کامل شکسته و خرد شده‌اند. با توجه به میزان خردشدگی و پراکندگی، نمونه‌های فوق قابل وصال نبود و بر همین اساس به‌صورت جداگانه ثبت شدند که از بین آنها سفال‌های شاخص جهت طراحی انتخاب شد. سفال‌های به‌دست آمده را از نظر رنگ خمیره می‌توان به سه دسته قرمز، خاکستری و خاکستری-سیاه تقسیم کرد، هرچند نمونه‌های قرمز فراوانی بسیار کمتری دارند. عموم سفال‌ها ساده بوده و به‌ندرت از نقش کنده، افزوده، داغدار یا صیقل جهت تزیین سطح بیرونی سفال استفاده شده است (تصویر ۷ و ۸).

شرقی-غربی در غرب ترانشه دو و مرکز محوطه، گمانه چهار با عرض ۱۵۰ سانتی‌متر و طول ۳ متر با جهت شرقی-غربی به فاصله ۱۰ متری گوشه جنوب غرب ترانشه یک و ۶/۵ متری شمال گمانه سه، گمانه پنج با عرض ۱۵۰ سانتی‌متر و طول ۳ متر با جهت شمالی-جنوبی به فاصله ۳/۵ متری گوشه شمال غرب گمانه سه و ۱۱/۵ متری غرب گمانه چهار و گمانه شش با عرض ۱۵۰ سانتی‌متر و طول ۳ متر با جهت شمالی جنوبی به فاصله ۷ متری جنوب گمانه سه ایجاد و کاوش شدند که در هیچ یک از آنها لایه فرهنگی، مواد باستان‌شناسی یا تدفینی به‌دست نیامد و با رسیدن به خاک بکر کاوش در آنها متوقف شد که نتایج نشان می‌دهد در این بخش هیچ بقایای تدفینی و یا نهشته فرهنگی وجود ندارد.

یافته‌ها

یافته‌های فرهنگی دو ترانشه شامل قطعات سفال

تصویر ۱۱. طرح نمونه سفال‌های گورنپه قیه‌بوینو
 Fig. 11. Drawing of Pottery from Qieh-Boynou Kurgan

است. به‌طورکلی سفال‌های فوق را می‌توان با سفال‌های به‌دست آمده از بونیویوغون (پورفرج، ۱۳۹۱: ۷۸، لوح یک)، شهریری (ابتهاج، ۱۳۸۴: ۲۵۶) و گیلوان (رضالو و آیرملو، ۱۳۹۶) مقایسه کرد، همچنین مشابه ساختار گور اصلی قیه بوینو از شهریری (ابتهاج، ۱۳۸۴: ۱۴۸-۱۶۹)، بونیویوغون (پورفرج، ۱۳۹۱: ۷۱، شکل ۱)، زردخانه اهر (کاظم‌پور، ۱۳۹۳، ۲۹۱، تصویر ۸) در ایران و در نخجوان (Belli and Bahşaliyev, 2001, 140) و ارمنستان (Smith, 2003) به‌دست آمده که می‌توان اواخر عصر مفرغ و یا عصر آهن را برای گاهنگاری قیه بوینو پیشنهاد کنیم. عموم گورستان‌های کاوش شده در شمال غرب ایران به‌طور نسبی و مقایسه سفالی تاریخ‌گذاری شده‌اند نیاز است تا مواد فرهنگی چندین گورستان آزمایش

در بین سفال‌ها یک قطعه با نقش‌های کنده تزیین شده و نقش‌های آن نیز با ماده سفید رنگ پر شده است. کیفیت پخت سفال‌ها شامل ۹۱ درصد کافی و ۹ درصد کم بوده البته با توجه به نوع کوره، بر سطح برخی از سفال‌ها تفاوت رنگی دیده می‌شود همچنین بر سطح بیرونی برخی از سفال‌ها نیز دودزدگی وجود دارد. فن ساخت سفال‌های به‌دست آمده هم به‌صورت چرخ‌ساز و هم دست‌ساز بوده که از این بین ۲۳ درصد از سفال‌های مذکور چرخ‌ساز و ۷۷ درصد آنها دست‌ساز هستند. از نظر کیفیت ساخت نیز سفال‌ها به سه دسته ظریف (۲۳ درصد)، متوسط (۶۱ درصد) و زمخت (۱۵ درصد) قابل تقسیم هستند. آمیزه سفال‌ها عموماً مواد معدنی بوده هرچند در چند قطعه ترکیبی از مواد معدنی و گیاهی در خمیره سفال قابل مشاهده

جدول ۱. مشخصات فنی سفال‌های شاخص

Table 1. Catalogue of Sherds

شماره سفال	نوع قطعه	رنگ بیرون	رنگ خمیره	تزیین	فن ساخت	کیفیت پخت	کیفیت ساخت
۳۴	لبه	خاکستری	خاکستری	داغدار- برجسته	دست‌ساز	کافی	ظریف
۳۵	لبه	سیاه	سیاه	کنده	دست‌ساز	کافی	ظریف
۳۶	لبه	خاکستری	خاکستری		چرخ‌ساز	کافی	متوسط
۳۷	لبه	خاکستری	خاکستری		چرخ‌ساز	کافی	متوسط
۳۸	لبه	قرمز	قرمز		دست‌ساز	کافی	متوسط
۳۹	لبه	خاکستری	خاکستری		چرخ‌ساز	کافی	ظریف
۴۰	لبه	خاکستری	خاکستری		دست‌ساز	کافی	ظریف
۴۱	بدنه	قرمز	خاکستری	برجسته	دست‌ساز	ناکافی	متوسط
۴۲	بدنه	خاکستری	سیاه		دست‌ساز	ناکافی	خشن
۴۳	کف	سیاه	سیاه		دست‌ساز	کافی	متوسط
۴۴	کف	خاکستری	خاکستری		دست‌ساز	کافی	متوسط

کربن ۱۴ صورت گیرد تا به‌طور دقیق زمان استفاده از این شیوه تدفینی در ایران مشخص شود.

برآیند

با کاوش در گورته قیه‌بونیو یک گور کلان‌سنگی، سه تدفین تقریباً سالم و دو تدفین تخریب شده به‌دست آمد. در این گورستان به‌نظر می‌رسد که تدفین اصلی در گور بزرگ کلان‌سنگی صورت گرفته و در اطراف آن هم چند تدفین صورت گرفته است؛ تدفین اصلی از نوع گورهای کلان سنگی بوده و دیگر گورها از نوع ساده چاله‌ای هستند که همراه با این تدفین‌ها هیچ شی فرهنگی وجود نداشت. از آنجاکه در منطقه غرب دریای کاسپی چندین تاریخ‌گذاری مطلق در محوطه‌ها و گورستان‌های مربوط به هزاره دوم پیش‌ازمیلاد صورت نگرفته، تاریخ‌گذاری دقیق گورستان فوق دشوار است اما با مقایسه سفال‌های به‌دست آمده و ساختار گور با محوطه‌هایی چون شهریری، بونیووغون و زردخانه می‌توان محوطه یادشده

را به اواخر دوره مفرغ جدید و یا دوره آهن یک تاریخ‌گذاری کرد. امید است نمونه‌های استخوانی به‌دست آمده مورد آزمایش سالیابی قرار گیرد تا بتوان تاریخ دقیقی از گورستان ارائه کرد. موقعیت راهبردی و محیط‌زیست مناسب منطقه شمال‌غرب ایران شامل منابع پوشش گیاهی، مراتع غنی، آب‌وهوای مناسب، منابع آبی کافی بستر مناسب برای جذب جوامع انسانی در طول دوران مختلف بوده است. به‌نظر می‌رسد که در این منطقه در عصر مفرغ و آهن اقوام کوچروی زندگی می‌کردند که مهم‌ترین معماری باقی‌مانده از آنها، گور تپه‌ها یا کورگان‌هاست. در محدوده سد احمدبیگلو چندین گور کلان‌سنگی مشابه قیه‌بونیو وجود دارد که به‌نظر می‌رسد گورستان‌هایی بدون ارتباط با محوطه‌های استقرار بوده‌اند، از این رو با مطالعه آثار به‌دست آمده از گورستان‌های منطقه شمال‌غرب ایران، می‌توان اطلاعات مهمی درباره اقوام کوچرو به‌دست آورد.

سپاسگزاری

معاون محترم وقت اجرایی پژوهشکده، جناب آقای دکتر علیرضا سرداری مدیرگروه محترم وقت پیش از تاریخ پژوهشکده و جناب آقای ناقلی ناظر محترم کاوش سپاسگزاری کنیم.

از زحمات‌ها و حمایت‌های جناب آقای دکتر روح‌الله شیرازی رئیس محترم وقت پژوهشکده باستان‌شناسی، جناب آقای دکتر سیامک سرلک

کتاب‌نامه | Bibliography

- ابتهاج، ویدا. (۱۳۸۳). بررسی ساختار معماری قبور مگالیتیک عصر آهن ایران، مطالعه موردی: محوطه شهری در استان اردبیل، پایان‌نامه کارشناسی ارشد باستان‌شناسی، دانشگاه تربیت مدرس تهران (منتشر نشده).
- Ebtehaj, V. (2004). *Study of the Architectural Structure of Megalithic Iron Age Tombs in Iran: A Case Study of the Shahrleri Site in Ardabil Province*, M A thesis, Tarbiat Modares University (unpublished).
- ایروانی، فرشید و ممیزاده گیگلو، سلیمان. (۱۳۹۱). «گونه‌شناسی و معرفی سفال‌های عصر آهن کورگان‌های جعفرآباد خدا آفرین (فصل اول کاوش)»، مطالعات باستان‌شناسی ۶: ۳۳-۵۰.
- Iravani Ghadim, F. and Mamizadeh Gighu, S. (2013). "Typology and Introduction of Iron Age ceramics of Jafarabad Kurgans in Khoda Afarin area (the First Excavation)", *Journal of Archaeological Studies*, 6: 33-50.
- پورفرج، اکبر. (۱۳۹۱). «تیین و گاهنگاری فرهنگ کورگان‌های شرق شمال‌غرب ایران: براساس بررسی و کاوش در قلعه بونی یوغون نیر»، مطالعات باستان‌شناسی ۵: ۵۹-۸۱.
- Pourfaraj, A. (2012). "Explaining Iranian north-west Kurgan's culture based on Nir Boyni Yoghun Castle excavation", *Journal of Archaeological Studies*, 4(1), 59-81.
- حاجی‌زاده، کریم. (۱۳۹۴). «کاوش فصل اول گورستان قیزیل قیه مشگین‌شهر»، در مجموعه گزارش‌های چهاردهمین گردهم‌آیی سالانه باستان‌شناسی ایران به کوشش حمیده چوبک، ۱۱۳-۱۱۷، تهران: پژوهشگاه میراث فرهنگی و گردشگری.
- Hajizadeh, K. (2015). "First Season Excavation of Qizil Qeyah Cemetery in Meshginshahr", In Chubak, H. (ed.), *proceedings of the 18th Annual Symposium on the Iranian Archaeology*: 113-117, Tehran: Research Institute of Cultural Heritage and Tourism.
- حصاری، مرتضی و علی‌یاری، احمد. (۱۳۹۱). مطالعه و گونه‌شناسی قبور کلان سنگی و تپه‌ای (کورگان) استان اردبیل، مجله مطالعات باستان‌شناسی ۵: ۱۱۳-۱۳۰.
- Hessari, M., and Ali Yari, A. (2012). "Introducing the large Chamber or Kurgans graves of Ardabil Province", *Journal of Archaeological Studies*, 4(1), 113-130.
- حیدریان، محمود. (۱۳۸۷). گزارش کامل بررسی باستان‌شناختی حوزه آبگیری سد احمدبیکلو (مشگین‌شهر)، آرشیو پژوهشکده باستان‌شناسی (منتشر نشده).
- Heidarian, M. (2008). *Archaeological Survey Report of the Ahmadbeiglou Dam Basin (Meshginshahr)*, Archive of the ICAR (unpublished).
- حیدریان، محمود. (۱۳۹۶). «شواهد باستان‌شناختی حوضه آبگیر سد احمدبیکلو، مشگین‌شهر»، پژوهش‌های باستان‌شناسی ایران ۱۳: ۷-۲۴.
- Heidarian, M. (2017). "The Archeological Evidence of the Ahmad Baiglo Dam", *Meshkinshahr, Pazhoheshha-ye Bastan Shenasi Iran*, 7(13), 7-24. doi: 10.22084/nbsh.2017.8501.1379
- خانی‌پور، مرتضی؛ کاوش، حسینعلی. (۱۴۰۱). «تدفین‌های اشکانی و ساسانی در حوضه رودخانه بوانات، استان فارس»، پژوهش‌های باستان‌شناسی ایران ۳۳: ۱۸۱-۲۰۵.
- Khanipour, M; Kavosh, H. A. (2022). "Parthian and Sassanian Burials in the Bavanat River Basin, Fars Province", *Pazhohesh-ha-ye Bastanshenasi Iran*, 33: 181-205.
- دارک، کن. (۱۳۷۹). مبانی نظری باستان‌شناسی، ترجمه کامیار عبدی، تهران: مرکز نشر دانشگاهی.
- Dark, K. (1995). *Theoretical Archaeology*, Cornell University Press.
- رضالو، رضا و آیرملو، یحیی. (۱۳۹۳). «فرهنگ دوران مفرغ جدید و آهن I دشت اردبیل: مطالعه موردی قلعه خسرو و قلعه‌های اقماری»، پژوهش‌های باستان‌شناسی ایران ۶: ۶۵-۸۴.
- Rezaloo, R., Ayramloo, Y. (2014). "The Late Bronze Age and Iron Age I Cultures in Ardabil Plain: Qalla Khosrow and Peripherical Castles", *Pazhoheshha-ye Bastan shenasi Iran*, 4(6), 65-84.
- رضالو، رضا؛ آیرملو، یحیی. (۱۳۹۶). «حضور سکاها در شمال‌غرب ایران مطالعه موردی گورستان خرم‌آباد مشگین‌شهر، اردبیل»، پژوهش‌های باستان‌شناسی ایران، ۷(۱۳)، ۴۵-۶۴.

- ogy: 547-552, Tehran: Research Institute of Cultural Heritage and Tourism.
- کاظم‌پور، مهدی؛ عمرانی، بهروز؛ رضالو، رضا. (۱۳۹۱). «نگرشی نو به گورهای کلان سنگی آذربایجان شرقی براساس یافته‌های محوطه زردخانه». مطالعات باستان‌شناسی ۵: ۱۵۵-۱۷۴.
- Kazempour, M., Omrani, B. and Rezaloo, R. (2012). Large stone graves of Azerbaijan, according to new result of Zrdkhaneh study. *Journal of Archaeological Studies*, 4(1), 155-174.
- کاظم‌پور، مهدی. (۱۳۹۳). «زردخانه، محوطه‌ای مربوط به دوره آهن در آذربایجان شرقی»، در مجموعه مقالات همایش بین‌المللی باستان‌شناسان جوان، به کوشش محمدحسین عزیزی‌خرانقی، مرتضی‌خان‌پور و رضا ناصری: ۲۸۱-۲۹۴، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- Kazempour, M. (2014). "Zard Khaneh, Iron age site in an East Azerbaijan", In Azizi-Kharanaghi, M. H, M. Khanipour and R. Naseri (eds.), *Proceedings of The International Congress of Young Archaeologists*, Tehran: University of Tehran press: 281-294.
- ناصری صومعه، حسین؛ هژبری نوبری، علیرضا؛ کنیار، ارکان. (۱۴۰۰). «باستان‌شناسی منطقه قره‌داغ؛ گزارش مقدماتی بررسی محوطه‌های دوران مفرغ و آهن شهرستان ورزقان»، مطالعات باستان‌شناسی ۱۳ (۴): ۲۸۳-۳۰۶.
- Naseri Someeh, H., Hejebri Nobari, A. and Konyar, E. (2022). "Archaeology of Qara Dagh: Preliminary Report of the Survey of the Bronze and Iron Age Sites in Varzeqan Region (Iranian Azerbaijan)", *Journal of Archaeological Studies*, 13(4), 283-306.
- هژبری نوبری، علیرضا. (۱۳۸۷). گزارش حفاری دومین فصل کاوش باستان‌شناختی گورستان لاریجان، تهران: آرشیو پژوهشکده باستان‌شناسی (منتشر نشده).
- Hozhabri Nobari, A. (2008). *Second Season Excavation Report of the Larejan Cemetery*, Tehran: Archive of the ICAR (unpublished).
- هژبری نوبری، علیرضا؛ خانعلی، حمید؛ آتیل، یلماز و موسوی کوهر، مهدی. (۱۳۹۹). «بررسی و تحلیل باستان‌شناختی محوطه شهریری استان اردبیل»، مطالعات باستان‌شناسی ۱۲: ۲۶۷-۲۸۳.
- Rezaloo, R., & Ayramloo, Y. (2017). "Scythian Presence in Northwestern Iran Case study of Khoram Abad Cemetery in Meshgin-Shahr", *Pazhoheshha-ye Bastan Shenasi Iran*, 7(13), 45-64.
- زبان‌بند، نسرين؛ رضالو، رضا؛ جوانمردزاده، اردشیر؛ حاجی‌زاده، کریم. (۱۴۰۱). «نگاهی باستان‌شناختی به ساختارهای تدفینی گورستان خانقاه گیلوان خلخال، اردبیل»، مطالعات باستان‌شناسی پارسه ۲۰: ۱۰۷-۱۳۵.
- Zabanband, N., Razaloo, R., Javanmardzadeh, A. and Hajizadeh, K. (2022). "An Archaeological Perspective on the Burial Structures of Khanqah Cemetery in Gilvan, Khalkhal, Ardabil", *Parseh Journal Archaeological Studies*, 20: 107-135.
- طایفه قهرمانی، نسرين. (۱۳۹۸). «گزارش کوتاه فصل سوم عملیات نجات‌بخشی (کاوش) محدوده سد پیغام جای شهرستان کلپیر استان آذربایجان شرقی (کورگان‌های قره داشلی ۱ و قره داشلی ۲)»، در مجموعه مقالات هجدهمین گردهم‌آیی سالانه باستان‌شناسی، به کوشش روح‌الله شیرازی: ۵۴۱-۵۴۰، تهران: پژوهشگاه میراث فرهنگی و گردشگری.
- Tayefeh Qahremani, N. (2019). "Short Report of the Third Season of Rescue Operations (Excavation) in the Peigham Chay Dam Area, Kaleybar County, East Azerbaijan Province (Qaradashli 1 and Qaradashli 2 Kurgans)", In Shirazi, R. (Ed.), *proceedings of the 18th Annual Symposium on the Iranian Archaeology*: 531-540, Tehran: Research Institute of Cultural Heritage and Tourism.
- عبداللهی، سیاوش؛ ستارنژاد، سعید؛ کریمی‌کیا، علی؛ کریمی، بهنام. (۱۳۹۸). «کاوش کورگان فخرآباد مشکین‌شهر (شمال‌غرب ایران)»، در مجموعه مقالات هجدهمین گردهم‌آیی سالانه باستان‌شناسی، به کوشش روح‌الله شیرازی: ۵۴۷-۵۵۲، تهران: پژوهشگاه میراث فرهنگی و گردشگری.
- Abdollahi, S., Satarnezhad, S., Karimi Kia, A. and Karimi, B. (2019). "Excavation of Fakhrabad Kurgan in Meshginshahr (North-West Iran)", In Shirazi, R. (ed.), *proceedings of the 18th Annual Symposium on the Iranian Archaeol-*

doi.org/10.22034/pa.2023.394993.1050

English

Abdollahi, S., Afkhami, B., & Rezaloo, R. (2024). "Kurgan of Fakhrabad, Meshkinshahr, North-west Iran", *Persica Antiqua*, 4(6), 3-15. <https://>

Hejebri Nobari, A., khalani, H., Yilmaz, A., and Mosavi Kohpar, S. M. (2020). "Archaeological analysis and investigations on Shaharyeri in Ardabil province", *Journal of Archaeological*

- Studies*, 12(2), 267-283.
- Badalyan, R.S., Smith, A.T. and Avetisyan, P.S. (2003). The emergence of socio-political complexity in southern Caucasia. *Archaeology in the borderlands. Investigations in Caucasia and beyond*, Los Angeles, 14466.
- Belli, O., and Konyar, E. (2003). Dogu Anadolu Bolgesinde Erken Demir Cagi Kale ve Nekropolleri, Arkeolojive Sanat Yayinlari.
- Gimbutas, M. (1956). *The Prehistory of Eastern Europe I: Mesolithic, Neolithic and Copper Age Cultures in Russia and the Baltic area*. Cambridge, MA Peabody Museum.
- Gimbutas, M. (1992). Chronologies of Eastern Europe: Neolithic through Nearly Bronze Age, In Robert Ehrich (ed.), *Chronologies in Old World*, Vol 1: 395-406, Chicago: University of Chicago Press.
- Ingraham, M.L. and Summers, G. (1979). Stelae and settlements in the Meshkin Shahr plain, northeastern Azerbaijan, Iran. *Archäologische Mitteilungen aus Iran Berlin*, 12: 67-102.
- Mongait, Barrow. (1977). In Great Soviet Encyclopedia. AM, Prokhorov (ed.) New York: Macmillanlnc & London: Collier Macmillan Publishers.
- Muscarella, O. (1969). The Tumuli at Sé Girdan: A Preliminary Report. *Metropolitan Museum Journal* 2:5-25.
- Muscarella, O.W. (1971). The tumuli at Sé Girdan: second report. *Metropolitan Museum Journal*, 4: 5-28.
- Museyibli, N. (2008). *Soyugbulaq Report on Excavations of Soyugbulaq Kurgans at Kilometer Point 432 of Baku-Tbilisi-Ceyhan and South Caucasus pipelines Right of Way*, Azerbaijan National Academy of Sciences: Institute of Archaeology and Ethnography, Baku – Azerbaijan.
- Özfrat, A. (2012). "Bozkurt Kurgan Mezarlığı Kazısı, 2009-2010, 33", *Kazı Sonuçları Toplantısı* (Malatya, 23-27 Mayıs 2011), 533-550, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı.
- Özfrat, A. (2018). "The Early Iron Age Cemeteries of The Lake Van Basin: An Overview of Burial Tradition of Pre-Urartians", *Tüba-Ar*, (Special Issue): 149-185.
- Pearson, P. M. (1999). The archaeology of death and burial, Texas A. & M. University Anthropology Series 3, College Station: Texas A. & M.
- Rolle, R and Murzin, V. Ju. (1991). Pyramiden der Steppe und Viehwiden für die Ewigkeit. Der čertomlyk- Kurgan." in Gold der Steppe. Archäologie der Ukraine. Herausgegeben von R. Rolle, M Müller-Wille und K. Schitzel. Archäologisches Landesmuseum der Christian-Albrechtes-Universität Schleswig: 171-176.
- Rubinson, K.S. (1977). The chronology of the middle Bronze Age Kurgans at Trialeti. *Mountains and Lowlands: Essays in the Archaeology of Greater Mesopotamia*, 7: 235-249.
- Sagona, A. (2004). Social boundaries and ritual landscapes in late prehistoric Trans-Caucasus and highland Anatolia. *Ancient Near Eastern studies, supplement*, 12: 475-538.
- Smith A.T., R. Badalyan, and P. Avetisyan. (2009). *The foundations of Research and Regional Survey in the Tsaghkahovit plain, Armenia, Archaeology and Geography of Ancient Transcaucasian Societies 1*. Chicago: Oriental Institute of the University of Chicago.
- Smith, A., Ruben T. Badalyan, S. and Avetisyan, A. (2003). Early Complex Societies in Southern Caucasia: A Preliminary Report on the Tsaghkahovit Plain, Republic of Armenia, *American Journal of Archaeology* 108 (1): 1-42.

